

A népdalgyűjtő és népdalíró Czuczor Gergely

(Móser Zoltán: *Körülvesznek engem a dalok*)

Móser Zoltánnak ez a könyve, persze a többi könyve is, az a fajta könyv, amelyet az ember nemcsak élvezettel olvas, sőt énekel is belőle, és nemcsak megállapítja a végén, de jó, hanem hozzáteszi rögtön, hogy azért van egy nagy hibája. Nem én írtam. Pedig ezt nekem kellett volna megírnom! De nem írtam meg. Ez nekem is eszembe juthatott volna! De nem jutott eszembe. Én volnék az illetékes! Nem én lettem az illetékes. Hiszen ez magától értetődő! Nem magától értetődő. Móser könyvei olyanok, mint amire azt szoktuk mondani, kenyér ízű, mindennapi igazság. Csak éppen nem jövünk rá. Mósernek ebben a könyvében is a tudományosság olyan magától értetődő, mint Arany János vagy Kosztolányi Dezső műveiben a költészet. Könnyedén, édesen folyik a szöveg. Én is tudnék így írni. De mennyire nem tudok! "Mint amikor látom a tévében a légtornászokat. Olyan könnyedén szárnyalnak, hogy azt hiszem, én is utánuk tudnám csinálni. Azután a karosszékéből is alig, csak ropogva tudok kikászálódni" - mesélte nagyapám. Móser Zoltán - szerény és félénk mosollyal - mindig rájön valamire, amit mindenki tud, és mégsem tud. Hogy Czuczor versei népdalokká lettek? Egy-kettő. De hogy háromszor annyi, mint Petőfiné! Erre nem gondoltunk. És még elő is kaparja, leporolja, fölmutatja őket dallamukkal együtt! Persze számtalan egyéb olyan felfedezése is van Mósernek, amire az olvasó a meglepetéstől szólni sem tud. Például, hogyan érez rá Czuczor az általa nem ismert cseremis népdalokra! Ez lehet véletlen, de lehet egy bűvópatak, az ősrégi hagyomány előbukkanása Czuczornál (122-123).

Szintén egyedülálló Móser könyvében, ahogy a művelődés szövetét kézbe veszi, és követi a szerteágazó szálakat: Aurora, Komáromi Kalendárium, Pesti Divatlap, földművesek kéziratos gyűjteményei, Temesvári Pelbárt, Pázmány Péter, Erdélyi János, Kriza János, Kodály, Bartók, Kallós Zoltán, Barsi Ernő, Horváth János, mai csurgói gyűjtés, MTA kézirattára, mezősegi kézirat, Kiskunhalas, al-dunai székelyek, gömöriek, Mátyusföld, Zoltvány Irén és Pogány Péter, legvégül pedig Móser saját gyűjtései. Sorolhatnám, idézhetném a könyvet, míg végig nem olvassuk.

Ennek a szerteágazó gazdagságnak ismét ritka erény a következménye Mósernél. A sok-sok részlet összefogása, egységes képpé alakítása, a téma tudományközi vizsgálata és megragadása. Jelen esetben néprajz, népzene, poétika, irodalomtörténet, történelem, színház-történet, magyar és finnugor nyelvtörténet, stilisztika, retorika stb. Ilyenkor nagyon nehéz a mélységet is megtartani, és az áttekinthetőséget is biztosítani. Örissentpétértől Csángóföldre, a cseremis népdaloktól Weöres Sándorig, az imádságtól a menyasszony-búcsúztatóig, térben és időben egyetlen kultúrává áll össze a magyar művelődés, hála Móser tudományosságának, amely éppen ezért művészet is egyben. Ennek a művészetnek egyik legizgalmasabb megnyilvánulása a toposzok felkutatása, mint például a *párját vesztett gerlice*, Arisztoteléstől kezdve a magyar középkoron és Balassin át Czuczorig (126). Egyik legszebb és sajátosan magyar toposz a *virág-világ* rím az Ómagyar Mária Siralomtól Czuczoron át József Attiláig (156-157), miközben a világ jelentése *világ-fény - világ-nagyvilág* irányban változik.

Az angoloknak van egy szakkifejezésük, a *minor poets* - a kisebb költők. Móser Zoltán fordításában *kis mesterek*. Ez nem azt jelenti, hogy másodlagos, hogy színvonalban alacsonyabb. Nem, de valami módon mégsem került a nagyok közé. Ilyen Czuczor Gergely. Egyénisége pedig óriás. Mert van-e még tudósunk, van-e még költőnk, aki életét kockáztatva fertőző betegeket is ápol? *Vallás, nevelés, tudomány* (Czuczor: Rimely Mihály főpapát beiktatására). E három emberi alapirányulás együtt zengése Czuczor és a magyar bencés tanárok harmóniája. A mai szellemi életből egyik mindig biztosan hiányzik mindegyikünkben, és nem értjük, miért hamis a kórus. Ezért hamis az ének.

A magyarságért, a szabadságért börtönviselt tudós nyelvész-tanár eszmény lehetett volna a 20. században, a "kurta zsarnokok" századában is, amikor "a rágalom nem pirult el a fondor ajkakon" (Czuczor: Kisfaludy Károly sírjánál). Nem lett. A tudósok pártba léptek be, nem börtönbe. Kivéve a bencéseket, akik ismét hazát és hitet kiáltottak. Riadójukért őket is vasra és arcul verték, Kovács Arisztidét, Söveges Dávidot és még sokukat, a még élőket nem is említve. Czuczor eszmény lehetne a 21. század elején is, amikor a piacgazdaságban "sikamló talpon inog rövid létünk" (Kisfaludy Károly sírjánál). Nem lesz. Olyan korban élünk, amikor a bankok boldogítva hozták ránk "szabad szellem címén" "a külföld maszlagát" (Lantomhoz), a nép pedig eszetlenül rohant, hogy önként nyakára ültesse Haynaut és Bachot. Amikor már nem születik népdal sem Petőfi, sem Czuczor versből. Mert a jövő Petőfik és a Czuczorok sem születnek meg. Nem születik bölcsész munka, mert Czuczor utódaiból hiányzik az európai műveltség. Czuczor Szent Benedeknek, Európa védőszentjének fia az európai volt. Mégis csatlakoztatták Európához. Kufsteinben. Vigyázó szemünket vessük hát Czuczorra a nagy-nagy Európa lázban!

Más szempontból is figyelmeztető könyv Móser új könyve. Az irodalmárok néha, a művelődérek általában divattervezők. Móser Zoltán az az irodalom- és művelődéstörténész, aki nem divatosat, hanem aktuálisat alkot. Móser ugyanis tudja Czuczortól,

*"Az a nagy elmék ritka tulajdona,
Hogy nincs időhöz szabva hatáskörük,
S bár eltűnének, műveikkel,
Képezik ők az utóvilágot"*
(Kisfaludy Károly sírjánál)

A magyar bencésekben talán az a legcsodálatosabb, ahogy ízig-vérig, elválaszthatatlanul koruk gyermekei, és mégis összekeverhetetlenül különböznek tőle. Ebben is a krisztusi modellt élik. Szegény Czuczor is ezt tette. Mint romantikus költő, akárcsak a többiek, verseiben állandóan szerepet játszott. Petőfiről azt hitte az olvasóközönség, hogy részeges nőcsábász (lásd Illyés Gyula Petőfi életrajzát). Pedig gyomorbaja miatt egy korty bort sem ihatott, erkölceit pedig a kispolgáriság annyira uralta, hogy megszakította a barátságát Jókaiával, mert Jókai színésznőt vett feleségül! Ilyen szerepjárással írta Czuczor is a romantikus szerelmes verseket és bortalokat. De így érzett rá a magyar népdal mivoltára is. Mitől népdal a magyar népdal, ő megérezte, átérezte, tudta. Ahogy Móser írja, "sok népdalt és táncot ismert". Nagyapja kiváló táncos volt (14). A Kodály-követők legnagyobb hibája, hogy tánc nélkül tanítják a népdalt. Olyan lesz, mint a pedál, a basszus nélküli orgonazene. Nincs megtámasztva. Súlytalan.

Czuczor, a költő és Czuczor az egykori falusi gyermek egyaránt tudta, mi a népdal. Erre utal például a sajátos, látszólag minden összefüggést nélkülöző természeti képpel való kezdés (Móser 40).

*Suhog a szél, remeg a fa,
Juhászlegény ül alatta, ...
(Megcsalt bizalom)*

*Liliomszál, tulipán,
Gyere velem Pannikám. ...
(Kötődés)*

*Árokháton három bokor,
Rózsa, csipke, kökénybokor, ...
(Három bokor)*

Ezek a képek azonban a népdalban a kollektív tudatalatti mélységeiből fakadoznak, és ezért nélkülözhetetlenek a lélek orvoslásában. Persze a műköltő erre nem mindig képes, ezért Czuczornál is megtaláljuk a képekben az egyenes utalást is, a racionális magyarázatot, az egyszerű párhuzamot:

*Száraz fűre deres harmat hulladoz,
Édes lovam, ne egyél, mert bajt okoz,
(Szeretőhöz menetel. Móser 50)*

*Hideg szél fúj a Mátra felől,
A lelkem is fázik belül, ...
(Csaplárosné)*

*Lángba borul az ég,
Ha a nap enyészik,
Pirul a kis leány,
Ha legények nézik.
(Kis leány)*

Megvan a kifinomult, áttételes, a jobb kezemmel a bal fületem érintem rokokós népi erotika is, például az *aranyhorog* és az *aranyhal* toposzában (41-42) és másutt is: *pislogó mécs* (50, és Fonóházi dal), *fehér kendő* (64), *megállottam egy szóra* (uo.), a kibomlott ing megkötése (uo.), *viganó, selyem kendő* (77, 196), *madár* (80, 97, 124 stb.), *tuba, gerlice* (158), *viola, rózsa, zöng* a *szezelem-ajtó* (91), *csipkebogyó, kökény* (128), *bársonymezőn sebes patak* (97), *ölébe vár* (uo.), *bársonyos ágy* (106), a *gémes kút* (115), *alma* (122), *méz* (124 stb.), *virágszál* (187), *megnyílik a virágbimbó* (135), *nyíló virág* (156), *semmi nesze, csendes malom* (141-142), *piros az ég falun felül, de tanyámra felhő szegül* (144), *virágos kertecske, rózsafa sövénye* (153), *hús patak eloltja őzike szomját* (154), *letömi vagy leszakasztani a virágot* (173), *elvirágozott a rózsafa* (195), *kedve hajlik* (187), *gyöngyóra* (198). De hiányolják ezt a mai nők a férfiakból! A médiából tanulják a buta, erotika nélküli szexualitást. A szexológusok műveletlenek és fiaskók, mert különben a népdalokkal, népi elbeszélésekkel ellensúlyoznák az angolszász fasiszta, rasszista, pusztító pornográfiát, amely az emberi természettől is idegen, hát még a magyar kultúrától! Mekkora bunkó a live-show és a striptease a szépséges, szemérmes metaforához mérve: Széles érben sűrű nád / Nem láthatok rajta át, / Learatom a nádat, / Hogy láthassam babámat (113). Mélységes tisztelet van benne a nő iránt. Más kérdés, hogy az egyházi hatóságok több tagja paraszti származású volt, pontosan értette ezeket a metaforákat, és kifejezte nemtetszését. Nehéz volt akkor úgy dönten, hogy ez pusztán szerepjátszás. Szent Benedek Regulájában előír ugyan a szerzeteseknek napi egy hemina bort, de szó sincs arról, hogy *későn, korán megszomjazom, ... bor kell nekem, bor, bor* (180), és hogy a *részegségtől haza mennék, de nem tudok*, mert minden részegnek *oly hosszú* a hazaút, és *mégis szoros* (182), és hogy a kislánynak kár menekülnie előlem, *jó legény vagyok*, de csak azért, mert a tökrészegség miatt nem tudok benne kárt tenni. Móserrel és Horváth Jánossal ellentétben ez a vers kiváló életkép (182-183), amely persze nem jámbor szerzetesről szól. Ha irodalomtörténészek, a nagy Horváth János és a kiváló Móser Zoltán sem tudtak világosan dönten, nem kifogásolhatjuk az egyházi hatóságok megítélését sem Czuczorról emiatt.

Így történhetett, hogy sokszor azt is nehéz eldönteni, Czuczor vett-e át népdalokat, vagy az ő versei váltak népdallá (17, 116), amelyeket azután a gyűjtők "visszatallóztak a nép ajkáról" (62). Ez a "népdallá válás esélyének" (112) "rejtélye, titka" (85), amelyet olyan találékonyan kutat Móser Zoltán. Minden fejezetben élénk tárul, hogyan gondolkodott Czuczor a népdalról, és hogyan tekintett a nép a műköltészet egy-egy nyelvi fordulatra.

Az előszó hosszú, magyarázó címének hangulata azon nyomban visszaviszi a mai olvasót Czuczor korába. Az elemzett verseket tematikusan csoportosítja a szerző nagyobb fejezetekbe. A csoportosítás nem erőltetett, a fejezetcímek valóságos retorikai kiskatéhoz szolgáltatóknak példákat:

*Miféle dal?
Mentem, mentem...
Gondok és mentségek
Panasz és kérelem
Kívánságok
Malmok, szerelmek, bánatok
Mi kell inkább?
Regék és balladák - csárdák és betyárok
Három a tánc!*

A *malmok, szerelmek, bánatok* fejezet elején még lehetett volna talán utalni a Gellért legenda híres jelenetére, amikor a gabonát őrlő szolgáló szájából felhangzik a Gellért püspöknek szokatlan hangnemű "magyarok szimfóniája". Tehát már az első írott híradás a magyar népdalról a malomhoz kötődik.

Külön érdekessége a könyvnek Czuczor Gergely kéziratos népdalgűjteményének megjelentetése kottákkal együtt. A kötetet elsősorban irodalomtanárok, művelődéstörténet-tanárok, főiskolások, egyetemisták olvassák majd élvezettel. A kották miatt viszont, és a Czuczor népdalgűjtemény miatt az énektanároknak és népzeneészeknek is üde újdonság lesz.

Mint egykor Arisztotelész, úgy jellemzi Czuczor az emberi életkorokat, de magyar módra. *A serdülő ifúságnak a táncz és ének a lelke. Abban leli kedvét. Csak az a kár, hogy nem talál s nem tud gyakran alkalmas éneket érzelmeinek kifejezésére. Mert némely*

éneknek se eleje, se veleje... Nem szólok azokról, melyek mocskos kifejezéseik miatt tisztességes emberek közé nem valók. Mintha csak a mi mai ifjúságunkat jellemezné Czuczor. Tánc és énekben leli kedvét, de mit talál? Czuczor nem marad meg a meddő kesergésnél. Hogy ezen hibát helyre hozzam, próba gyanánt egynehányat közrebocsátok, s ha kapósak lesznek, többel is előállok. Bárcsak tette serkentené a kortárs zenészeinket is Czuczor példája Móser könyve nyomán. Hogy helyrehoznák a hibát, és a nyugati moslékzene helyett közrebocsátanának kapós tánczenét és *csinos* énekeket, hogy *szép érzést s kedvet gerjessenek* az ifjúságban.

Ahogy Móser Zoltán Czuczor Gergelynek köszöni a könyvben a *látás mezejét*, úgy köszönhetjük mi Móser Zoltánnak a szemnyitogatás ámulatát, a széles látókör alázatát.

Habent fata sua libelli. Megvan a sorsa a könyveknek, de megvan a sorsa a népdaloknak, és megvan a sorsa az embernek és az eszméknek is.

(*Dunaszerdahely, 2000*)

Bencze Lóránt